

a nowoczesnością. Sejm czeski, władza a społeczeństwo w latach 1740-1848); Luboš Velek, *Český zemský sněm v letech 1848-1913. Jeho charakter a hlavní rysy (Sejm czeski w latach 1848-1913. Jego charakter i główne cechy)*. Tematyka czeska gości rzadko na łamach piśmiennictwa historycznoprawnego w Polsce, odkąd przestał się nią zajmować Stanisław Russocki. Tylko we Wrocławiu historycy prawa prowadzą badania nad pokrewną problematyką ustroju Śląska. O studiach nad parlamentaryzmem czeskim i morawskim czytelnik w Polsce dowiaduje się co najwyżej z prac niemieckich i austriackich. Dlatego z zadowoleniem trzeba odnotować inicjatywę Instytutu Historycznego w Opolu.

Na podstawie referatów rysują się główne linie rozwojowe sejmu czeskiego. Najstarszy sejm w Czechach, wywodzący się z wiecu (*věče*) miał zrazu – mimo możnowładczego składu – spore kompetencje: obierał ksiąząt i biskupów, podejmował uchwały odnoszące się do pospolitego ruszenia, uchwalał podatki. Odegrał też pierwszoplanową rolę przy elekcji na tron pierwszego Luksemburga. W XIV w. zbierał się już rzadziej, ustępując znaczeniem zgromadzeniom prowincjonalnym. Wojny husyckie sprzyjały ponownemu wzrostowi sejmu generalnego, w którym zasiadali również przedstawiciele miast. Utrzymaniu znaczenia sejmu służyło przyjęcie tzw. „Władysławowego porządku ziemskiego” w 1500 r. Po Mochaczu sejmy w Czechach i na Morawach uzyskały strukturę sejmów Rzeszy, obradując w kuriach i zajmując się – nieraz przez wiele miesięcy w roku – prawie wyłącznie podatkami. W początku XVII w. sejm przestał być nawet namiastką władzy. Reformy z lat 1618-1619 się nie udały: konstytucje dla Czech (1627) i Moraw (1628) przyniosły ubezwłasnowolnienie zgromadzeń stanowych. W erze absolutyzmu sejm czeski podzielił los pozostałych landtagów w cesarstwie habsburskim: stał się „nieustający”, bo tego wymagały potrzeby finansowe monarchii, ale zarazem niereprezentatywny. Ale jako „urząd podatkowy” wielopiętrowej Rzeszy utrzymywał się przy życiu, wpływając na politykę podatkową państwa i stanowiąc faktor narodowej integracji. W drugiej połowie XVIII i pierwszej XIX wieku sejm trwał w konwulsjach, które były mało udanymi próbami jego uwspółcześnienia. Rewolucja 1848 r. stwarzała szanse, ale jej upadek je unicestwił. Patentem z roku 1861 cesarz podporządkował sejm krajowy w Czechach władzy wykonawczej. Referaty nie udzielają odpowiedzi na pytanie, czy sejm w Pradze zrobił dla sprawy bytu narodu i zachowania jego dziedzictwa kulturalnego tyle, ile np. zrobił w tej dziedzinie galicyjski Sejm krajowy.

Mimo ewidentnych niedoskonałości niektórych referatów i mimo fatalnej polszczyzny w streszczeniach materiały polskiej konferencji są pożyteczne: aktualizują one stan naszej wiedzy o parlamentaryzmie Czech i skłaniają do zadumy nad niedostatkami ujęć komparatystycznych w dotychczasowych badaniach. Podkreślali to zresztą w swoich wystąpieniach Marian Ptak, który obradom przewodniczył i Kazimierz Orzechowski, który je podsumował.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Andrzej B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*. Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, seria: Monografie, Liber, Warszawa 2000, s. 257.

Problematyka ustroju i funkcjonowania sejmików Rzeczypospolitej szlacheckiej należy, obok badań nad sejmami, do wdzięcznych i szczególnie chętnie podejmowanych zagadnień. Bibliografia poświęcona tym zagadnieniom jest więc niezwykle obszerna, chociaż w gruncie rzeczy monografie poszczególnych sejmików i sejmów mają w ostatnim czasie charakter dość typowy, żeby nie powiedzieć jednorodny, i realizują koncepcje nakreślane we wcześniejszych dziełach. Jedynie w stosunkowo nielicznych pracach podjęto próby rozwiązań teoretycznych i modelo-

wych¹. Od razu rzuca się w oczy pewna dysproporcja pomiędzy badaniami sejmików koronnych a dociekaniem dotyczącymi sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego. O ile te pierwsze cieszą się wielkim zainteresowaniem, to tym drugim poświęcono stosunkowo nieliczne rozprawy. Jest to poniekąd zrozumiałe i wytłumaczalne, zważywszy z jednej strony na stan źródeł dotyczących sejmików litewskich, z drugiej strony zaś na znane – istniejące aż po początek lat dziewięćdziesiątych – trudności w dostępie do materiałów sejmikowych. Trzeba w tym miejscu zresztą zauważyć, że trudności te i mitręgi tylko częściowo ustąpiły wraz ze zmianą sytuacji politycznej. Przekazanie przez Republikę Litewską części akt sądów grodzkich Białorusi nie ułatwiło korzystania z tych zasobów. W tej sytuacji zrozumiałe jest wielkie zainteresowanie, z jakim musi spotykać się i spotyka książka Andrzeja B. Zakrzewskiego. Układ graficzny umieszczonego na okładce tytułu zapowiada bardzo wiele. Zdaje się z niego wynikać, iż otwiera on serię monografii poświęconych sejmikom litewskim, stanowiąc pierwszy tom dotyczący ustroju i funkcjonowania sejmików, w ramach którego zostanie przedstawiony sejmik trocki. Graficzne wyróżnienie strony tytułowej pozwala domniemywać, iż po sejmiku trockim, w ramach rozważań o ustroju i funkcjonowaniu sejmików litewskich, zostaną przedstawione pod tym kątem inne sejmiki, a potem nastąpią dalsze tomy wydawnictwa, poświęcone pozostałym aspektom dziejów sejmików. Supozycje te po lekturze wstępu omawianej pracy okazują się jednak mylne, co nie oznacza, że czytelnik będzie czuć się zawiedziony po zapoznaniu się z treścią. Wydawca wymusi na badaczach zajęcie się problematyką sejmików litewskich i po opracowaniu A.B. Zakrzewskiego, poświęconym sejmikowi trockiemu, nastąpią inne – pióra tego samego lub innych autorów. Zachęcając do tego gorąco, piszący te słowa formułuje je z pewną dozą wątpliwości, zdając sobie sprawę, jak wielkiej pracy wymaga stworzenie takiej monografii.

A. B. Zakrzewski konsekwentnie od wielu lat poświęcający się badaniom ustroju państwa i dziejów prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego, najpierw problematyce osadnictwa tatarskiego, potem różnym aspektom odrębności ustrojowych Litwy, wreszcie kwestiom sejmikowym, jest bowiem wyjątkiem wśród historyków prawa, wyraźniej – jak się wydaje – odchodzących od okresu Rzeczypospolitej szlacheckiej i stroniących od zagadnień litewskich, wymagających nie tylko częstych wyjazdów do archiwów litewskich, białoruskich i rosyjskich (Metryka Litewska), ale i dobrej znajomości języka litewskiego potrzebnego do śledzenia dociekań kolegów z Litwy.

Konstrukcja pracy nie nastęrcza większych wątpliwości. Otwiera ją warsztatowy wstęp – nie wiadomo jednak dlaczego oznaczony jest, wbrew utartym zasadom i tradycjom, rzymską jedynką, a więc w numeracji rozdziałów. Budzi to tym większe zdziwienie, iż nie ma on charakteru wprowadzenia historycznego, lecz nosi charakter warsztatowy. Nakreślono w nim cel pracy, charakteryzując przy okazji tezy rozprawy i uzasadniając wybór tematu. Dalej omówiono w ramach wstępu stan badań podjętej problematyki, odsyłając, co nie może budzić aprobaty czytelnika, w znacznej mierze do wyczerpującego artykułu poświęconego tej sprawie. Zważywszy, iż wspomniany artykuł, niezbyt zresztą obszerny, został opublikowany w dość trudno dostępnym wydawnictwie, tego rodzaju zabieg wydaje się dość wątpliwy. Kończy wstęp przedstawienie podziału źródłowych i genezy sejmików litewskich.

Wypada w tym miejscu zauważyć, że podstawa źródłowa i materiałowa rozprawy jest imponująca i wyczerpująca. Godzi się przy tym dodać, że zestawienie wykorzystanej literatury, nazwane w pracy bibliografią, jest dość mylące, nie znalazło się w nim bowiem wiele prac, z których A. B. Zakrzewski, jak o tym świadczy tekst dzieła i przypisy, niewątpliwie korzystał. Opuszczeń jest stosunkowo mało i dotyczą one dzieł powszechnie znanych i nie mających bezpośredniego związku z podjętym tematem. Jednak upomnieć można się o pracę W. Uruszczaka², nie-

¹ A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, CPH XXXVII, 1985, z. 1, s. 154; S. Płaza *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1573)*, Warszawa-Kraków 1984.

² W. Uruszczak, *Sejm wolny koronny w latach 1506-1540*, Warszawa 1980.

które artykuły St. Ochmana³, monografię Ł. Częścik⁴, czy J. Seredyki⁵. Uwzględnienie tych opracowań wśród podstaw dzieła niewątpliwie bardziej uwypukliłoby jeszcze i tak nie budzącą wątpliwości erudycję autora, nie miałyby jednak większego wpływu na treść wywodów czy charakter wniosków.

Po wstępie następują trzy rozdziały pracy rozbite na mniejsze części oraz wnioski – także wbrew tradycji oznaczone tak, jak każdy z wcześniejszych rozdziałów. Żałować przy tym należy, iż rozczłonkując każdy z rozdziałów, A. B. Zakrzewski nie oznaczył ich odpowiednimi cyframi arabskimi. Ułatwiłoby to znacznie korzystanie z monografii. W kolejnych rozdziałach omówiono zagadnienia wspólne sejmików litewskich, rodzaje sejmików i zjazdów, wreszcie ich kompetencje. Wśród tak zwanych „Zagadnień wspólnych” przedstawiono: zwoływanie i powiadomianie, miejsce, czas, uczestnictwo i czynne prawo wyborcze, przebieg sejmików, kierowanie obradami, uprawnienia dyrektora sejmiku, sposób podejmowania decyzji i wpływanie na nie, informowanie o podjętych decyzjach, protestacje, uchwały, instrukcje oraz zasady bezpieczeństwa sejmików.

Wartościowym dopełnieniem monografii jest tabela, w której zestawiono w ujęciu chronologicznym sejmiki trockie, wskazując rodzaj poszczególnych zjazdów, wymieniono ich „dyrektorów” wybranych podczas ich trwania posłów i deputatów, wskazując jednocześnie podstawy źródłowe dokonanych ustaleń. Zamyka rozprawę spis źródeł, bibliografia, wykaz skrótów i bardzo pomocny indeks osobowy.

Lektura pracy przekonuje, iż mamy do czynienia z dziełem erudycyjnym, głęboko przemyślanym, stworzonym przez badacza dojrzałego, świetnie znającego źródła i bogatą literaturę przedmiotu. Przyznać należy, że monografia A.B. Zakrzewskiego jest jednak dziełem korzystającym z ustalonych schematów badawczych, której autor nie pokusił się ani o próbę nowego spojrzenia na typologię sejmików, ani o konstrukcję nowego modelu monografii sejmiku. Mimo to wydaje się, że nie było chyba takiej potrzeby, co nie oznacza, że dociekania w tym kierunku zmierzające wypadłoby uznać za zbędne. Niezbyt przekonują wywody autora o typowości sejmiku trockiego dla ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zbyt mało chyba jeszcze znamy funkcjonowanie sejmików z tego obszaru, by tak stanowczo wyrokować o typowości. Żałować należy, iż w ujęciu A.B. Zakrzewskiego sejmik trocki wypada statycznie, nie ukazano w dostateczny sposób jego rozwoju, nie uwypuklono, jak kształtowały się kompetencje. Chyba jednak nie wszystkie kompetencje istniały od początku funkcjonowania sejmiku trockiego zawsze w tym samym kształcie i zakresie. Autor nie tylko nie zauważył, iż zmieniał się sejmik trocki, ale nie dostrzegł także, iż zmianom ulegali jego uczestnicy, dojrzewając bądź uwsteczniając się politycznie. Szkoda przy tym, iż w tak małym stopniu wykorzystano w pracy spuściznę epistolarną dla ilustracji zmian w mentalności. Wydaje się także, iż w ślad za ustaleniami U. Augustyniak i J. Chruścickiego można było poświęcić uwagę kwestii propagandy i manipulacji politycznej. Dyskusyjne wydaje się pominięcie w treści rozprawy sejmików konfederackich. Niewątpliwie słusznie odstąpiono od rozważań dotyczących sejmików generalnych i konwokacji wileńskich. Zastrzeżenia te nie mają jednak na celu obniżenia wartości rozprawy ani podawania w wątpliwość jej ustaleń. Podnosząc je, pamiętać należy o olbrzymich trudnościach, jakie piętrzyły się przed autorem na etapie konstruowania rozprawy. Z uznaniem należy stwierdzić, że trudności te A.B. Zakrzewski przezwyciężył z łatwością, w efekcie czego powstało erudycyjne dzieło stanowiące punkt wyjścia dla badań innych sejmików z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego.

JACEK SOB CZAK (Poznań)

³ Np. S. Ochmann, *Postawa polityczna i moralna posła w świetle praktyki parlamentarnej lat 1661-1662*, „Sobótka” R XXXI, 1976, nr 2.

⁴ Ł. Częścik, *Sejm warszawski w 1649-1650 roku*, Warszawa 1978.

⁵ J. Seredyka, *Elekcja marszałków poselskich za Zygmunta III (1629-1632)* w: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988.